

LBRIS

We know
books

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

JANET, PIERRE

Automatismul psihologic – Experimente ce stau la baza noilor teorii

despre traumă și disociere / Pierre Janet; trad. din lb. franceză: Gabrel

Avram. - București: Herald, 2022

ISBN 978-973-111-960-1

I. Avram, Gabriel (trad.)

159.9

L'Automatisme psychologique: essai de psychologie expérimentale
sur les formes inférieures de l'activité humaine
Paris, Felix Alcan, 1889

Pierre Janet

AUTOMATISMUL PSIHOLOGIC

*

*Experimente ce stau la baza
noilor teorii despre traumă și disociere*

Traducere din limba franceză de
GABRIEL AVRAM

EDITURA HERALD
București

Redactori:

Gabriela Deniz

Luisa Neag

Corector:

Dușa Udrea-Boborel

DTP și viziune grafică:

Ela Stoica

Toate drepturile rezervate. Nicio parte a acestei cărți nu poate fi reprodusă sau transmisă sub nicio formă și prin niciun mijloc, electronic sau mecanic, inclusiv fotocopiare, înregistrare sau prin orice sistem de stocare a informației, fără permisiunea editorului. Ediție în limba română publicată de Editura Herald. Copyright © 2022

CUPRINS

PREFAȚĂ LA EDIȚIA A TREIA	7
PREFAȚĂ LA EDIȚIA A DOUA	9
INTRODUCERE	29
PARTEA ÎNTĂI AUTOMATISMUL TOTAL	
01. FENOMENELE PSIHOLOGICE IZOLATE	41
I. Descrierea fenomenelor provocate în timpul stării cataleptice	43
II. Interpretarea mecanică sau fizică a acestor fenomene	52
III. Interpretări psihologice: catalepsia asimilată somnambulismului	62
IV. O formă rudimentară de conștiință. izolarea senzației și a imaginii	69
V. Natura conștiinței în timpul catalepsiei	78
VI. Natura conștiinței în timpul stărilor similare catalepsiei	84
VII. Interpretarea fenomenelor particulare catalepsiei și a principiilor	90
Concluzie	101

02. UITAREA ȘI DIVERSELE EXISTENȚE PSIHOLOGICE SUCCESIVE	103
I. Diferitele trăsături propuse care ajută la recunoașterea somnambulismului	103
II. Trăsături esențiale ale somnambulismului: uitarea la trezire și memoria alternantă	109
III. Variații și complicații ale memoriei alternante	122
IV. Cercetare asupra unei stări specifice a amintirii și uitării imaginilor	130
V. O condiție a amintirii și a uitării în cazul fenomenelor complexe	141
VI. Interpretarea uitării la trezirea din somnambulism	149
VII. Diverse existențe psihologice succesive; modificări spontane ale personalității	158
VIII. Diverse existențe psihologice succesive. Schimbările de personalitate în somnambulismele provocate	167
Concluzie	180
03. SUGESTIA ȘI RESTRÂNGEREA CÂMPULUI CONȘTIINȚEI	183
I. Rezumatul istoric al teoriei sugestiei	185
II. Descrierea câtorva fenomene psihologice produse cu ajutorul sugestiei	189
III. Diverse teorii psihologice despre sugestie	214
IV. Amnezia și distragerea	234
V. Restrângerea câmpului conștiinței	239
VI. Interpretarea fenomenelor de sugestie. Domnia percepțiilor	248
VII. Caracterul indivizilor sugestibili	255
Concluzie	269

PREFAȚĂ LA EDIȚIA A TREIA

Această nouă ediție reproduce fără modificări lucrarea, așa cum a fost ea publicată în anul 1889. Fără îndoială, noi studii au completat și, sub anumite aspecte, au modificat opiniile pe care le exprimam acum zece ani. Dar aceste noi cercetări au fost rezumate în alte lucrări la care cer permisiunea să-l trimit pe cititor. Lucrările efectuate în laboratorul de psihologie de la spitalul din Salpêtrière tocmai au fost publicate în două volume cu titlul *Névroses et idées fixes*. Ele expun multe observații și experiențe referitoare la tulburările de voință, atenție, memorie, la ideile obsesive și la tratamentul acestora. Aceste cercetări pot fi considerate ca verificări și completări ale doctrinelor expuse în lucrarea *Automatismul psihologic*.

Paris, 15 noiembrie 1898.

Pierre Janet

INTRODUCERE

Aproape întotdeauna filosofii au studiat formele cele mai înalte ale activității umane, precum voința, procesul decizional sau liberul-arbitru. A existat un interes natural față de manifestările activității care ar fi fost cea mai utilă pentru a înțelege comportamentul oamenilor, responsabilitatea lor și valoarea morală a acțiunilor lor. Dar, deși această modalitate de a aborda problema a fost poate cea mai firească, este în același timp cea mai dificilă și mai periculoasă, căci fenomenele cele mai înalte și mai importante sunt departe de a fi și cele mai simple. Dimpotrivă, acestea prezintă destule modificări și dezvoltări complementare care ne împiedică să le înțelegem adevărata natură. Astăzi sunt cercetate cu precădere cele mai elementare acțiuni, atât în psihologie, cât și în celelalte științe, căci se știe că, fiind mai ușor de dobândit, cunoașterea lor va face multă lumină în cazul celor mai complexe. Obiectul acestui studiu este *activitatea umană în formele sale cele mai simple, cele mai rudimentare*.

Această activitate elementară, fie că a fost constatată la animale, fie că a fost observată la oameni chiar de medicii alieniști, a fost denumită cu un termen pe care trebuie să-l păstrăm, acela de *activitate automată*. Acest termen, într-adevăr, dacă ar fi să ne luăm chiar după sensul său etimologic (din gr. *αὐτόματος*, „spontan”, din *αὐτός*, „sine însuși”, și din *μάτος*, „efort”, din *μάομαι*, „a căuta”, „a face efort”: „cel care face efort de la sine”, cf. *Littré*) pare să se potrivească foarte bine trăsăturilor prezentate de aceste acțiuni. Prin termenul *automat* este redată, într-adevăr, o mișcare ce prezintă două trăsături. Trebuie să existe mai întâi ceva spontan, cel puțin în aparență, care își are

originea în chiar obiectul care se mișcă și nu provine dintr-un impuls exterior. De pildă, despre o păpușă mecanică ce merge singură vom spune că este una automată, în vreme ce nu putem să afirmăm același lucru despre o pompă pe care o acționăm din exterior. Apoi trebuie ca această mișcare să rămână totuși foarte regulată și să fie supusă unui determinism riguros, fără variații sau devieri. Or, primele eforturi ale activității umane au tocmai aceste două trăsături: sunt provocate, și nu create de impulsuri exterioare; ies din subiectul însuși și totuși sunt atât de regulate, încât nu poate fi vorba despre liberul-arbitru cerut de facultățile superioare. Dar, de obicei, i se adaugă termenului de *automat* și un alt sens pe care nu-l acceptăm cu plăcere. O activitate automată reprezintă, pentru unii autori nu doar o activitate regulată și riguros determinată, ci și o activitate pur mecanică, lipsită total de conștiință. Această interpretare a stat la originea multor confuzii, existând mulți filosofi care au refuzat să recunoască în gândirea umană un automatism, care însă există și fără de care multe fenomene ar fi inexplicabile. Acești filosofi își imaginează că a admite automatismul înseamnă a suprima conștiința și a-l reduce pe om la un simplu mekansim cu elemente nenumărate și insensibile. Dimpotrivă, noi considerăm că putem admite simultan atât automatismul, cât și conștiința, oferind astfel satisfacție și celor care au constatat în ființa umană o formă de activitate elementară cât se poate de determinată, precum cea a unui automat, cât și celor care vor să-i conserve omului, și în acțiunile sale cele mai simple, conștiința și sensibilitatea. Cu alte cuvinte, nu credem că, la o ființă vie, activitatea care se manifestă în afară, sub forma mișcărilor, poate fi separată în vreun fel de inteligența și de conștiința care-l însoțesc pe om din interior. *Scopul nostru este de a demonstra nu doar existența unei activități umane care merită denumirea de automată, ci și faptul că este legitim să o numim automatism psihologic.*

Filosofii care au considerat activitatea umană un fenomen psihologic, dar care nu au examinat-o decât în manifestările sale cele mai elevate au separat-o cât se poate de categoric de celelalte fenomene ale minții și au considerat că este o caracteristică particulară, distinctă de inteligență și sensibilitate. Fără îndoială că fenomenele complicate care au dobândit ulterior, ca urmare a dezvoltării lor, o mulțime de trăsături specifice diferă categoric unele de altele și este sigur că nu ar fi legitim să confundăm un raționament abstract cu o rezolvare practică. Dar aceste facultăți, atât de diferite odată formate, nu se apropie ele unele de altele prin originea lor și nu își au, oare, originea într-o formă inferioară a vieții și a conștiinței, în care activitatea, sensibilitatea și inteligența se confundă în mod absolut? Este ceea ce credem că putem stabili, iar *studiul formelor elementare ale activității va fi pentru noi, în același timp, studiul formelor elementare ale sensibilității și conștiinței.*

O altă caracteristică atribuită activității superioare este cea a unității: puterea volițională pare unică și indivizibilă, ca și persoana însăși a cărei manifestare este. Este imposibil să înțelegem acțiunile umane dacă dorim să reprezentăm toate activitățile pe baza acestui model. Unitatea și sistematizarea par a fi punctul final, și nu de plecare al gândirii, iar automatismul pe care-l studiem se manifestă adesea prin sentimente și acțiuni multiple și independente unele de altele, înainte de a ceda locul voinței unice și personale. Această observație ne permite să stabilim diviziunile generale ale lucrării noastre. *Vom studia mai întâi automatismul în forma sa cea mai simplă, atunci când este total și ocupă în întregime mintea, adică atunci când nu constatăm în mintea unei persoane decât un singur gând și o singură acțiune automată. Dar va trebui să admitem apoi că, în multe cazuri, automatismul poate fi parțial și nu ocupă decât o parte a gândirii, atunci când mai multe activități elementare se pot dezvolta simultan într-un singur gând.*

În sfârșit, activitatea umană se prezintă uneori sub forme anormale, mișcări incoerente și convulsive, acte inconștiente ignorate de însuși cel care le înfăptuiește, dorințe impulsive contrare voinței și cărora subiectul nu le poate rezista. Aceste neregularități sunt inexplicabile dacă cunoaștem doar teoria voinței unice și libere. Pot deveni ele mai inteligibile datorită studiului formelor inferioare ale activității? *Studiul acestor activități anormale* ne va permite să completăm și să verificăm soluțiile oferite problemelor precedente.

Metoda pe care am încercat să o folosim, fără a pretinde în vreun fel că am reușit, este metoda științelor naturale. Fără a veni cu opinii preconcepuate, am adunat prin observație faptele, adică acțiunile simple pe care doream să le studiem. Am formulat ipotezele necesare doar bazându-ne pe aceste fapte temeinic constatate și, pe cât posibil, am verificat consecințele acestor ipoteze prin experimente. O cercetare de acest fel nu se poate face cu mijloacele observației personale a faptelor care se petrec în propria noastră conștiință. Într-adevăr, fenomenele pe care ea ni le înfățișează nu pot decât cu mare dificultate să facă obiectul unor experimente regulate; acestea sunt mult prea complicate și se produc în mijlocul unor circumstanțe extrem de variate și dificil de determinat și, nu în ultimul rând, sunt întotdeauna parțiale. Conștiința nu ne dezvăluie toate fenomenele psihologice care se petrec în noi, acesta fiind un adevăr indiscutabil pe care sperăm să-l confirmăm în continuare. De aici provin cele mai mari dificultăți întâlnite de psihologi când s-au mărginit la observații personale, bazându-se doar pe conștiință. Când vrem să demonstrăm că există „între stările de spirit uniformități de succesiune”, adică atunci când vrem să facem din psihologie o știință analogă celorlalte științe, ne oprește această dificultate: „În seria de asociații, ne lovim în fiecare moment de reprezentări inconștiente”¹. Așa cum, pentru mulți autori, un fenomen incon-

știent este doar un fenomen fiziologic, se face neîncetat apel la fiziologie și la legile ei pentru a explica fenomenele gândirii. Acest apel adesea util ni se pare uneori prematur, căci, pe de o parte, psihologia renunță să găsească legile veritabile ale fenomenelor gândirii, iar pe de altă parte, fiziologia constată doar coincidențe între un fapt psihic oarecare și unul fizic și nu explică în mod real legile conștiinței. Atunci când susține contra lui Auguste Comte legitimitatea unei psihologii științifice¹, Stuart Mill nu răspunde decât chinuit la această dificultate; este într-adevăr imposibil de rezolvat dacă nu admitem drept fenomene ale conștiinței decât faptele parțiale furnizate de conștiința personală. Pentru a avea fenomene simple, precise și complete, trebuie să le observăm la ceilalți și să facem apel la psihologia obiectivă. Fără îndoială că nu cunoaștem decât indirect fenomenele psihologice ale celuilalt, iar psihologia nu ar putea începe cu acest studiu, ci, în funcție de acțiuni, gesturi, limbaj, putem intui existența lor, la fel cum chimistul deduce elementele astrelor în funcție de liniile spectrului, iar siguranța uneia dintre operațiuni este la fel de mare ca a celeilalte. Studiul nostru despre automatism va fi deci unul de psihologie experimentală și obiectivă.

Unul dintre marile avantaje pe care observarea celuilalt le prezintă asupra observației personale este că ne putem alege subiectii de studiu și chiar pe aceia care prezintă în cel mai înalt grad fenomenele pe care dorim să le studiem. Însă indivizii care prezintă într-un grad excepțional un fenomen sau o trăsătură care este abia vizibilă la un om normal sunt, fără îndoială, bolnavi. Lucrul acesta cred că nu prezintă vreun inconvenient. În privința psihicului trebuie admis acest mare principiu universal postulat pentru fizică plecând de la Claude Bernard, și anume că legile bolii sunt aceleași cu cele ale sănătății și că nu observăm decât exagerarea sau diminuarea anumitor fenomene care existau deja. Dacă am cunoaște bine bolile mintale, nu ar fi dificil

¹ F. Lange, *Histoire du matérialisme*, 1877, II, p. 427. (N. a.)

¹ Stuart Mill, *Système de logique déductive et inductive*, 1880, II, p. 433. (N. a.)

să studiem psihologia normală. De altfel, dintr-un alt punct de vedere, „omul este cunoscut doar pe jumătate dacă este observat doar în starea de sănătate; boala face la fel de bine parte din existența sa psihică, precum din cea fizică”.¹ Nu este rău că psihologia pătrunde un pic în detaliile diferitelor tulburări psihice, în loc să rămână mereu în generalități prea abstracte ca să aibă vreo utilitate practică. De aceea o psihologie experimentală va fi din multe puncte de vedere o psihologie morbidă.

Orice experiment presupune varierea fenomenelor și a condițiilor în care acestea se prezintă: boala operează pentru noi o parte dintre aceste modificări, dar într-o manieră prea lentă și în condiții puțin precise. Facem adevărate experimente psihologice numai atunci când modificăm în mod artificial starea de conștiință a unei persoane într-un mod determinat și calculat dinainte. Moreau de Tours, unul dintre cei mai mari filosofi alieniști, pretinde că a ajuns la acest rezultat cu ajutorul beției provocate de hașiș. „Era, spunea el, un excelent mijloc de a experimenta originea nebuniei.”² Împărtășind dorința de experimente psihologice, pe care Moreau de Tours a exprimat-o printre primii, nu apreciez deloc procedeul pe care l-a folosit. Asistând, o singură dată ce-i drept, la un caz de beție indusă de hașiș, mi-am dat seama că perturbarea fizică produsă de această substanță era mult prea gravă și periculoasă pentru un rezultat psihologic atât de slab. În plus, modificările psihologice astfel obținute se află foarte puțin la dispoziția experimentatorului și nu pot fi dirijate de acesta. De asemenea, această metodă de experimentare psihologică este în realitate prea puțin practică.

Dimpotrivă, există o stare ușor de provocat și care nu este deloc periculoasă, în care modificările psihologice se obțin foarte ușor și pe care Moreau ar fi preferat-o oricărei alteia, dacă ar fi cunoscut-o: starea de somnambulism provocat. Deja

de ceva vreme, Maine de Biran, unul dintre precursorii psihologiei științifice, în noile sale studii despre somn, vise și somnambulism insistă asupra avantajelor pe care psihologia le-ar putea obține din studierea acestor fenomene, interesându-se de experimentele hipnotizatorilor din vremea sa, urmărindu-le ședințele și comentându-le frecvent.

Mai târziu, dl Taine recomanda folosirea somnambulismului în psihologie¹, cunoaștem de altfel lucrările lui Jouffroy, Maury și ale multor alți psihologi pe acest subiect. Hipnotizatorii insistau asupra avantajelor care decurg din procedeele lor: „Oferindu-ne mijloacele de a face diferitele rotații ale gândirii să funcționeze separat, de a reduce exercițiul la operațiunile sale elementare... învățându-ne, în plus, să scoatem din latență o întreagă clasă de moduri de a fi ale facultăților sufletului, hipnoza oferă psihologiei o bază experimentală, care devine din acel moment o știință pozitivă și pătrunde în cadrul lărgit al fiziologiei animale”². Totuși, prejudecăți puțin justificabile, teama de renumele de șarlatanism căpătat de practicile magnetismului animal³ au împiedicat multă vreme urmarea acestor sfaturi. A fost nevoie de toate lucrările și descoperirile savanților contemporani, ale căror nume sunt bine-cunoscute, pentru a nu mai pune la îndoială existența somnului nervos⁴ și avantajele pe care știința le putea avea din studiul său. Nu vom discuta aici realitatea somnambulismului, nici pericolul simulării, această discuție ar fi lungă și mai ales banală, căci o întâlnim peste tot foarte bine ilustrată; credem de altfel, la fel ca doctorul Despines care a studiat mult somnambulismul, că „a considera

¹ H. Taine, *De l'intelligence*, 1878, I, p. 5. (N. a.)

² Dr. Philips (Durand de Gros), *Cours théorique et pratique de braidisme ou hypnotisme nerveux*, 1860, p. 169. (N. a.)

³ Cunoscut sub numele de mesmerism reprezintă o forță naturală atribuită tuturor organismelor animale, postulatată de doctorul german F. Mesmer, în secolul al XVIII-lea, care nu a fost însă niciodată validată științific. (N. red.)

⁴ O altă denumire dată la acea vreme hipnozei. (N. red.)

¹ Broussais, *De l'irritation et de la folie*, p. 26. (N. a.)

² Moreau de Tours, *Du haschisch et de l'aliénation mentale*. (N. a.)

prea ușor că lucrurile sunt frauduloase este o părere comodă prin care se renunță la a mai studia ceea ce nu înțelegem”.¹ Este nevoie de câteva precauții pe care fiecare experimentator trebuie să știe să și le ia, în funcție de circumstanțe, pentru a se pune la adăpost de tentativele de înșelăciune, mai rare în opinia mea decât se crede în mod obișnuit. De asemenea, fără a insista asupra acestui aspect, vom relata doar în ce condiții am făcut uz de somnul hipnotic pentru cercetările noastre.

Subiecții pe care s-au efectuat aceste studii erau aproape toți, cu câteva excepții pe care le vom semnală, femei cu boli nervoase mai mult sau mai puțin grave, suferind în special de acea boală, foarte instabilă, pe care o numim isterie. Aceste nevroze ce au drept trăsătură principală o mare instabilitate mintală, ne oferă, atât prin accidente naturale pe care le prilejuiesc, cât și prin predispoziția spre somnambulism pe care o produc, câmpul cel mai favorabil studiilor experimentale de psihologie și, mai ales, studiilor despre automatism. Totuși, subiecții de acest fel prezintă în cadrul studiului dificultăți speciale. Ei sunt extrem de labili și, fără a vorbi despre înclinația către ipocrizie ce li se atribuie cu oarecare exagerare, nu se află întotdeauna în aceleași dispoziții fizice și mintale. Este necesar să fie observați multă vreme și cu multă atenție, „să fie studiați nu doar la un moment dat, ci în toate fazele bolii lor”², pentru a cunoaște cu precizie în ce circumstanțe și condiții putem experimenta. Apoi, având în vedere mobilitatea lor, acești bolnavi sunt afectați extrem de ușor de toate influențele exterioare și se schimbă foarte repede în funcție de cărțile pe care le citesc sau a cuvintelor pronunțate imprudent în fața lor. Având în vedere acest aspect, este imposibil să realizăm vreun experiment de valoare dacă-i studiem o singură dată, la întâmplare, fără să cunoaștem exact starea bolii, comportamentul, ideile anterioare

etc. De asemenea, este imposibil să obținem o reacție naturală dacă întrebările le sunt adresate în public, dacă le expunem persoanelor prezente experimentele pe care le facem și rezultatele așteptate. Aceștia trebuie studiați frecvent și trebuie ca experimentul să fie făcut mereu în particular sau împreună cu persoane competente, care să cunoască dinainte problematica și să fie la curent cu indispensabilele precauții.

Acestea sunt condițiile pe care am încercat să le respectăm în cercetările pe care le vom expune. Aceste cercetări au fost efectuate cu ajutorul a paisprezece femei isterice și hipnotizabile, a cinci bărbați atinși de aceeași boală și a opt alți indivizi atinși de alienare mintală sau epilepsie. Numărul subiecților ar fi putut crește cu ușurință dacă nu am fi ținut, înainte de toate, cont să experimentăm doar pe subiecți bine cunoscuți, a căror stare fizică și psihologică să poată fi pe de-a-ntregul determinată. De altfel, nu a fost necesar să cităm separat experiențele realizate pe toți acești subiecți: având particularități foarte similare, din cazul multora dintre ei nu aflăm nimic nou, iar numele lor, cât și trăsăturile individuale ar complica inutil expunerea. Am preferat, atunci când a fost posibil, să repetăm cea mai mare parte a experimentelor pe un număr redus de subiecți care, fiindu-ne cunoscuți, au fost preferați altora. De aceea, în afara unor cazuri particulare, majoritatea faptelor observate au fost descrise în funcție de patru subiecți principali pe care îi vom desemna după prenume mai degrabă decât după inițiale: Léonie, Lucie, Rose și Marie¹. Aceste patru persoane, mai mult decât ceilalți pacienți, au părut că satisfac condițiile unui bun experiment psihologic. Studiate vreme îndelungată, toate detaliile bolii lor și ale comportamentului ne-au fost perfect cunoscute; examinate

¹ Dr. Despine, *Étude scientifique sur le somnambulisme*, 1889, p. 57. (N. a.)

² *Idem ibidem*, p. 322. (N. a.)

¹ Pentru a nu ne îngreuna studiile psihologice cu observații suplimentare, vom aduna într-un apendice cele câteva detalii biografice și medicale utile despre principalii subiecți pe care îi prezentăm. (N. a.)